

w latach dwudziestych i trzydziestych XIX wieku. Z tego okresu pochodzą bowiem najstarsze nasadzenia egzotów w odwiedzanych ogrodach²³ i następnie sukcesywnie narastał. Nie odbiegało to w zasadniczy sposób od sytuacji w innych krajach europejskich.

Streszczenie: Opisany i skomentowany przez autorkę artykuł Hesdörffera ukazuje, jak wielkie znaczenie na przełomie XIX i XX wieku miały kolekcje dendrologiczne oraz pozwala uściślić listę egzotycznych drzew, jakimi dysponowali wówczas gdańscy ogrodnicy. Dzięki jego drobiazgowej relacji uzyskujemy możliwość bezpośredniego wejścia w problematykę kultury ogrodowej początku minionego stulecia.

Słowa kluczowe: Gdańsk, kolekcje dendrologiczne, drzewa egzotyczne.

Abstract: *The article by Hesdörffer, which was discussed and commented upon by the author, shows how great significance dendrological collections had at the turn of the 19th and 20th centuries. It also makes it possible to specify the list of exotic trees that the gardeners in Gdańsk had at their disposal at that*

time. Owing to the detailed description, we are able to directly approach the problems of garden culture of the early 20th century.

Key words: Gdańsk, dendrological collections, exotic trees.

¹³ Orłowicz M., *Ilustrowany przewodnik po województwie pomorskim*, Warszawa 1924, s. 449.

¹⁴ Pierwsze drzewa tego gatunku sprowadzono do Europy w latach 1852–53, [w:] Větvicka V.; *Atlas...*, s. 96. Tak więc, żywotnik oliwski został posadzony ok. 1870 roku tj. zaledwie 17 lat po sprowadzeniu go do Europy.

¹⁵ W pierwszym numerze pisma *Die Gartenwelt*, noszącym jeszcze wówczas nazwę *Hesdörffers Monatshefte für Blumen- und Gartenfreunde*, ukazał się artykuł Wocke E., pt. *Buntblättrige Arceen*, 1896, ss. 1–5.

¹⁶ Jest to informacja o tyle istotna, że może przesunąć przyjmowaną dotąd datę powstania tego założenia o prawie 50 lat, na połowę XVIII wieku.

¹⁷ Obiekt ten istnieje do dziś, a część opisanych drzew można wciąż podziwiać.

¹⁸ Georg Wilhelm Schnibbe (ur. 1853, zm. 1932), ogrodnik, członek założyciel i wieloletni prezes Towarzystwa Budowy Ogrodów w Gdańsku (*Der Gartenbau Verein*), autor artykułów na temat ogrodów.

¹⁹ Szkółka Schnibbego nie dotrwała do naszych czasów (przyp. aut.).

²⁰ *Flora von Preussen*, [w:] 50. *Bericht des Westpreussischen Botanischen-Zoologischen Vereins*, Danzig 1928, s. 24.

²¹ Autor: *Versuch einer Topographischen Flora der Provinz Westpreussen...* Danzig, Danzig 1880.

²² Sieniicka A., Kownas S., *Parki, zabytkowe drzewa i rezerwy województwa gdańskiego*, Szczecin 1968.

²³ W 1911 roku drzewa te miały około 80 lat (gl. w miejscowościach: Klanino, Polaszki, Watkowiec).

Dr inż. arch. Magdalena Rzeszotarska-Pałka¹

TYOLOGIA WYBRANYCH WSI FOLWARCZNYCH POMORZA ZACHODNIEGO A DEWASTACJA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

TYOLOGY OF SELECTED MANOR VILLAGES IN THE WESTERN POMERANIA REGION AND THE DEVASTATION OF CULTURAL LANDSCAPE

■ Charakterystyczną cechą krajobrazu kulturowego Pomorza Zachodniego jest historyczna sieć wielkoobszarowej gospodarki rolnej. Dominującą formą zabudowy na przeważającym obszarze była, do roku 1945, wieś folwarczna² z zespołem zabudowy pałacowo – parkowej lub dworsko – parkowej, którą po zakończeniu II wojny światowej przejęły Państwowe Gospodarstwa Rolne.³ Do początku lat 60. XX w. struktura PGR pokrywała się w większości z siecią dawnych majątków ziemskich. Jednak intensyfikacja ich działalności inwestycyjnej w latach 60. i 70. XX w. przyczyniła się do wystąpienia niekorzystnych przekształceń w historycznych strukturach przestrzennych i krajobrazowych dawnych wsi folwarcznych. Z przeprowadzonych w latach 2000–2005 analiz wsi Pomorza Zachodniego wynika, że pojawienie się nowych form zabudowy mieszkaniowej i gospodarczej doprowadziło do dezintegracji i degradacji historycznie ukształtowanych układów wsi i majątków ziemskich. Ocena stopnia przekształceń wsi folwarcznych, spowodowanych funkcjonowaniem na ich obszarze w latach 1949–1991 PGR, pozwala na podział badanych wsi na typy w zależności od stopnia dewastacji ich krajobrazu kulturowego.⁴

W pierwszej fazie analiz wybrano 46 wsi Pomorza Zachodniego. Dokonano oceny stopnia przekształceń ich układu przestrzennego. Do grupy o niskim stopniu przekształceń zakwa-

lifikowano 17 wsi. Znalazły się miejscowości, w których nie stwierdzono występowania zespołów zabudowy gospodarczej lub mieszkaniowej w obrębie historycznego układu.

Kolejną grupę stanowią wsie o średnim stopniu przekształceń. Zidentyfikowano 18 zespołów w tej kategorii. Stwierdzono występowanie zespołów zabudowy wielorodzinnej i gospodarczej, usytuowanych w obrębie układu historycznego i poza nim. W dziesięciu wsiach występują pojedyncze obiekty oddziałujące dyszharmonijnie na krajobraz.

¹ Katedra Projektowania Krajobrazu, Akademia Rolnicza w Szczecinie.

² Latour St., Łukaszewicz P., *Założenia pałacowo-parkowe na Pomorzu Zachodnim*, [w:] *Pałac w ogrodzie*. Materiały sesji naukowej. Warszawa 1998, s. 213.

³ Nekanda-Trepka J., *Spojrzenie architekta na turystyczne walory kulturowe znajdujące się w regionie nadmorskim*, [w:] *Zeszyty naukowe Wydziału Ekonomii i Zarządzania Politechniki Koszalińskiej*, nr 8, Koszalin 2001, s. 177.

⁴ Przy sporządzaniu oceny stopnia dewastacji krajobrazu wykorzystano metodę punktową. W przyjętej metodzie, elementem destrukcji krajobrazu, w zależności od ich znaczenia i lokalizacji, przypisano określone wartości liczbowe. W szczególności analizie poddano: stopień przekształceń układu przestrzennego całej wsi, ze szczególnym uwzględnieniem wystąpienia i lokalizacji nowych form zabudowy mieszkaniowej i gospodarczej związanej z funkcjonowaniem PGR, takich jak: zespół zabudowy wielorodzinnej dla pracowników PGR, kompleks budynków gospodarczych (ferma) oraz pojedyncze obiekty oraz stan zachowania założenia folwarcznego z zespołem pałacowo – parkowym lub dworsko – parkowym, a w szczególności stan zachowania: zespołu folwarcznego oraz założenia pałacowo lub dworsko – parkowego. Rzeszotarska-Pałka M., *Tożsamość krajobrazu kulturowego wsi folwarcznych i majątków ziemskich na terenie Pomorza Zachodniego*, Szczecin 2005, praca doktorska WA Politechnika Krakowska.

1

2

II.1. Maciejewo – widok na pałac, w którym funkcjonuje pensjonat (fot. aut., 2007).

Fig. 1. Maciejewo – a view of the palace, with a guesthouse operating in it (photo by the auth., 2007).

II.2. Kąkolewice – widok na ruiny pałacu (fot. aut., 2005).

Fig. 2. Kąkolewice – a view of palace ruins (photo by the auth., 2005).

W ostatniej kategorii sklasyfikowano obiekty o wysokim stopniu przekształceń. Zakwalifikowano 11 wsi, w których występują zespoły zabudowy wielorodzinnej i gospodarczej zlokalizowane w obrębie historycznego układu przestrzennego, tworzące z istniejącą zabudową układy wyraźnie antagonistyczne. Komplexom zabudowy dysharmonijnej w tych wsiach towarzyszą pojedyncze obiekty, co w konsekwencji prowadzi do degradacji krajobrazu kulturowego.

W kolejnym etapie analiz dokonano oceny stanu zachowania założeń folwarcznych. Stwierdzono, że stan ich zachowania w 12 spośród 46 jest dobry. W grupie tej znajdują się wsie, w których założenia pałacowo lub dworsko-parkowe są użytkowane. Rezydencje są zachowane w dobrym lub bardzo dobrym stanie, a założenia parkowe poddane rewaloryzacji. Stan zachowania części gospodarczej jest tylko w czterech przypadkach dobry, a w pozostałych ośmiu – średni.

Najliczniejszą grupę stanowią wsie, w których założenia folwarczne zachowane są w średnim stanie. W trzech spośród 27 znajdujących się w tej grupie, stan zachowania części gospodarczej folwarku jest zły, natomiast w pozostałych średni lub dobry. Stan zachowania zespołów pałacowo i dworsko-parkowych jest bardziej zróżnicowany. Kompozycja układu przestrzennego założeń parkowych jest, przynajmniej częściowo, czytelna, jedynie w ośmiu parkach – całkowicie zatarła. W 17 wsiach występują rezydencje zachowane w stanie dobrym lub średnim, a w pięciu – w złym. W dalszych pięciu pałace i dwory znajdują się w stanie ruiny.

Założenia folwarczne, których stan zachowania jest zdecydowanie zły występują w siedmiu, spośród 46 badanych wsi. Kompozycja przestrzenna dziedzińców gospodarczych jest nieczytelna, a stan zachowania zabudowy gospodarczej zły lub bardzo zły. Również układ kompozycyjny założeń parkowych jest z reguły zatarty, a ich główne dominanty – pałace lub dwory znajdują się w stanie ruiny lub w ogóle nie istnieją.

Zestawienie analiz stopnia przekształceń układu przestrzennego wsi i stopnia zachowania założeń folwarcznych, pozwoliło na dokonanie podziału badanych obiektów na typy, w zależności od stopnia dewastacji ich struktury.⁵

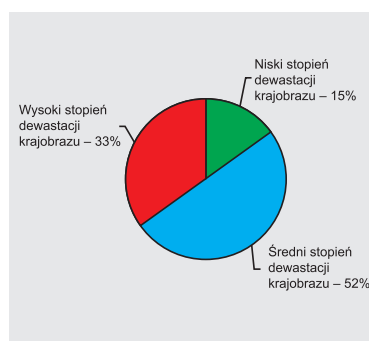
Wyniki badań pozwalają stwierdzić, że na Pomorzu Zachodnim najliczniejszą grupę stanowią wsie o średnim stop-

niu dewastacji krajobrazu kulturowego. Zakwalifikowano do niej 24 obiekty. Założenia folwarczne znajdujące się na ich terenie, zachowały się także w średnim stanie. Do grupy tej zaliczono wsie, których układ przestrzenny pozostał niemal niezmienny, natomiast założenia folwarczne uległy daleko posuniętej dewastacji, m. in. wieś Kąkolewice, gdzie nie stwierdzono występowania zabudowy związanej z działalnością inwestycyjną PGR. Zabudowa dawnego założenia folwarcznego znajduje się w stanie otwartej ruiny, uniemożliwiającej już podjęcie pełnych działań rewaloryzacyjnych. Do tej kategorii zaliczono także wsie, których założenia folwarczne zachowały się w bardzo dobrym lub dobrym stanie, ale ich historyczny układ przestrzenny uległ istotnym przekształceniom, w wyniku zlokalizowania w jego obrębie zespołów zabudowy wielorodzinnej oraz pojedynczych obiektów dysharmonijnych, takich jak: szkoła, pawilony handlowe i gastronomiczne.

Niepokojący jest fakt, że kolejną grupę pod względem liczebności stanowią wsie o wysokim stopniu dewastacji krajobrazu kulturowego. Do niej należy 15 wsi, których historyczny układ przestrzenny uległ znacznym zniekształceniom, z uwagi na usytuowanie w jego obrębie zespołów zabudowy mieszkalnej oraz gospodarczej, a założenia folwarczne znajdujące się na ich terenie charakteryzują się katastrofalnym stanem zachowania, w wielu przypadkach uniemożliwiającym rewaloryzację.

Zaledwie siedem wsi, spośród 46, znalazło się w grupie o niskim stopniu dewastacji. Założenia folwarczne występujące w tych wsiach – użytkowane w całości lub też częściowo – są poddawane bieżącym remontom oraz konserwacji, w wyniku czego zachowały się w dobrym lub bardzo dobrym stanie. Również w obrębie historycznego układu przestrzennego nie stwierdzono występowania zespołów zabudowy mieszkaniowej lub gospodarczej.

W trzech obiektach z tej grupy, zespoły zabudowy wielorodzinnej zostały usytuowane poza układem historycznym, co nie wpływa na jego stan zachowania. W pozostałych występują po-

II.3. Procentowy udział wsi o różnym stopniu dewastacji krajobrazu kulturowego (opr. aut.).

Fig. 3. Percentage shares of villages with various degrees of cultural landscape devastation (prepared by the auth.).

jedyncze budynki, głównie wielorodzinne i pawilony handlowe, których usytuowanie również nie wpływa w znaczący sposób na kompozycję całego układu.

Procentowy udział wsi o określonym stopniu dewastacji krajobrazu kulturowego w ogólnej liczbie badanych wsi przedstawiono na wykresie.

Określenie stopnia dewastacji krajobrazu wsi miało na celu wskazanie działań, niezbędnych dla zahamowania postępujących procesów destrukcji oraz rewitalizacji przestrzeni wsi.

Streszczenie: Tradycyjny krajobraz Zachodniego Pomorza stworzył szczególne formy własności wiejskiej i wsi folwarcznych, które w większości opierały się na średniowiecznej strukturze przestrzennej, w której folwarki i zespoły pałacowo-ogrodowe stanowiły główną dominantę krajobrazu kulturowego. Po II wojnie światowej wsie, jak i zespoły pałacowo-ogrodowe zostały przejęte i oddane pod administrację Państwowych Gospodarstw Rolnych. W referacie przedstawiono ocenę stopnia dewastacji krajobrazu kulturowego wsi, spowodowaną działaniami inwestycyjnymi prowadzonymi przez Państwowe Gospodarstwa Rolne (1949–1991). Ocena została dokonana w celu opracowania typologii zdegradowanych wsi folwarcznych.

Słowa kluczowe: wieś folwarczna, zespół pałacowo-parkowy, zespół dworsko-parkowy, Państwowe Gospodarstwa Rolne, krajobraz kulturowy, dewastacja krajobrazu.

Abstract: *Traditional landscape of the Western Pomerania region has created peculiar forms of rural property and manor villages, which in their in majority were based on medieval spatial disposition, where manor farms along with palace and garden complexes were the main dominant of the culture landscape. After World War II villages, as well as palace and garden complexes were taken over and administrated by State Farms. The paper presents an evaluation of the degree of culture landscape devastation of manor farms, caused by investment activities conducted by State Farms (1949–1991). Evaluation was made in order to elaborate the typology of degraded manor villages.*

Key words: *manor village, palace and garden complex, State Farms, cultural landscape, devastation of landscape.*

⁵ W końcowej fazie sporządzania typologii zsumowano punkty uzyskane w analizach cząstkowych: stopień przekształceń układu przestrzennego wsi + stan zachowania założenia folwarcznego. Wynikiem był podział wsi na trzy typy w zależności od stopnia dewastacji krajobrazu kulturowego: o niskim, średnim oraz wysokim stopniu dewastacji krajobrazu kulturowego.

Mgr inż. Dorota Sikora¹

REWALORYZACJA I STAN ZACHOWANIA POLSKICH OGRODÓW BAROKOWYCH

RESTORATION AND PRESERVATION OF POLISH BAROQUE GARDENS

■ Stan zachowania polskich ogrodów barokowych jest niezadowolający. Wiele z nich przestało istnieć, jak np. warszawskie ogrody przy Pałacu Błękitnym i przy pałacu Brühla, ogrody w Wołczynie i Krystynopolu. Ogród w Puławach i częściowo Ogród Saski w Warszawie przekształcono w XIX w. w parki krajobrazowe. Ogród Branickich w Białymstoku uległ degradacji na skutek zaprzestania w XIX w. pielęgnacji form barokowych oraz częściowej zabudowie na przelomie XIX i XX w.

Zmieniła się również funkcja tych obiektów – z reprezentacyjnych ogrodów rezydencjonalnych stały się ogólnodostępnymi parkami publicznymi, jak np. Ogród Saski w Warszawie i Ogród Branickich w Białymstoku. Wiązało się to z koniecznością wprowadzenia infrastruktury związanej z nowym sposobem użytkowania: oświetlenia, koszy na śmieci, ławek, utwardzonych nawierzchni, placów zabaw dla dzieci. Kolejny problem, który negatywnie wpływa na stan wielu ogrodów zabytkowych w Polsce, to nie wyjaśnione kwestie własnościowe i przebieg granic ochrony konserwatorskiej. Dotyczy to np. Ogrodu Branickich w Choroszczynie i Ogrodu Wilanowskiego. Wiele cennych zabytków polskiej barokowej sztuki ogrodowej znalazło się po zakończeniu II wojny światowej poza granicami Polski, na terytoriach Białorusi, Ukrainy i Litwy, np. relikty ogrodów w Wołczynie, Krystynopolu, Podhorcach i Żółtkwi.

Wymagające dużych nakładów na pielęgnację, ogrody barokowe zachowały swój pierwotny charakter przede wszystkim na terenach należących do muzeów oraz, sporadycznie, w obrębie zamkniętych rezydencji i klasztorów. W tych przypadkach obecny barokowy kostium jest najczęściej efektem przeprowadzonych po II wojnie światowej prac rekonstrukcyjnych.

Tradycja rewitalizacji ogrodów barokowych w Polsce

Pomimo zaistniałej w Polsce pod koniec XVIII w. mody na ogrody krajobrazowe, zasadnicze elementy najcenniejszych założeń barokowych były pieczołowicie chronione i konserwowane. Przykładem takiego procesu jest ogród w Wilanowie, gdzie właściciele z przełomu XVIII i XIX w. Izabela Lubomirska, a następnie Stanisław Kostka-Potocki zachowali w bezpośrednim sąsiedztwie pałacu dawny, silnie zgeometryzowany układ tarasowy, otaczając go parkiem krajobrazowym. Podobnie postąpiono w Ogródzie Saskim, gdzie rozbudowano w XIX w. układ krajobrazowy nie niszcząc centralnej, barokowej osi założenia.

Pierwsza, w pełni świadoma rewitalizacja zabytku polskiej barokowej sztuki ogrodowej miała miejsce w 1909 r. w ogrodzie

¹ Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Warszawa.